

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ МИТНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В АСПЕКТІ КОНФІГУРАТИВНОСТІ

У статті обґрунтовується можливість особливого підходу до вивчення української митної термінології, названого конфігуративним. Сутність підходу полягає в тому, що сучасний митний термін має розглядатися як результат його узгодженості (гармонізації) з багатьма терміносистемами як українськими, так і міжнародними.

Ключові слова: термінологія, фахові мови, LSP, ESP, конфігуративність, митна справа.

The article deals with special approach to the research of Ukrainian customs terminology, called configurative. This approach presupposes analysis of customs term as a result of Ukrainian and international term systems' coordination (harmony).

Key words: terminology, professional languages, LSP, ESP, configurativity, customs business.

В статье обосновывается возможность особого подхода к изучению украинской таможенной терминологии, названного конфигуративным. Особенность подхода заключается в том, что современный таможенный термин должен рассматриваться как результат его согласованности (гармонизации) со многими терминсистемами как украинскими, так и международными.

Ключевые слова: терминология, профессиональные языки, LSP, ESP, конфигуративность, таможенное дело.

Проблеми вивчення української митної фахової мови є багатоаспектними і стосуються різних галузей наукового знання, а також прикладних сфер діяльності людини. Оскільки, як зазначає В.М. Лейчик, "терміни через загальні поняття пов'язані зі спеціальними сферами знання і діяльності, вони є об'єктом, яким неминуче займаються всі науки, що вивчають ці сфери" [8, с. 12]. Стосовно митної справи, йдеться, в першу

чергу, про юриспруденцію з таким її розділом, як митне право, власне митна справа, далі – господарсько-економічна та, зокрема, зовнішньоекономічна діяльність, опадаткування тощо. Названі галузі діяльності скорельовані з лінгвістичною наукою, що, як відомо, відбиває соціальну взаємодію суспільства, вербалізуючи його досвід.

У сучасному мовознавстві митна термінологія розглядалася переважно в історично-еволюційному контексті, зокрема, в дослідженні А.П. Мицак "Становлення і розвиток митного законодавства на території України", де виділено 5 основних періодів розвитку цього законодавства, починаючи від IX ст. до початку XX ст, тобто за тисячу років [2]. Аналогічний історіографічний підхід апробовано в дисертаціях О.В. Ліцєвої [10] та Ю.І. Головка [4]. Митна термінологія як особлива система спеціальних понять розглянута російською дослідницею Є.О. Федорченко [20], дослідження якої також охоплює період від X ст. до наших днів.

У мовознавстві нового часу сформовано різні підходи до опрацювання митної термінології. Перший аналізує становлення відповідної лексики в контексті історичної лексикології, інший – сучасне функціонування цієї термінолексики в митній фаховій мові. Названі два аспекти визначають специфіку аналізу митної термінології. Зіставимо хоча б історично марковану семантику слова *мито* "плата, нагорода, мзда; податі; застава, місце збирання мита" разом із такими похідними слов'янськими лексемами, як *мытоимство* "збирання податей; лихварство", *мытоимць* "митар, збирач податей", *мытникъ* "митар", *мытьница*, *мытъня* "місце збирання мита" [17], та сучасні термінологічні значення укр. *мито*, *митник*, *митниця*, щоб переконатися в семантичній і функціональній дистанції між історично мотивованими та сучасними значеннями слів.

Зауважимо, дослідникам української митної термінології необхідно взяти до уваги ту обставину, що митна справа в нашій державі має величезні історичні розриви, які не дають можливості говорити про її поступальний спадкоємний розвиток й аналогічну еволюцію відповідної лексики (на відміну, зокрема, від російської термінології цієї сфери). Водночас

реальна оцінка ситуації свідчить, що сьогодні українська митна термінологія – це самодостатня функціональна система в українській літературній мові.

Окреслена ситуація визначає складність досліджуваного питання й мотивацію особливих підходів до аналізу сучасної української митної термінології, зокрема конфігуративного. Семантика лексеми *конфігуративний* є похідною від семантики *конфігурація* у значенні "взаємне розташування, розміщення якихось предметів або їх частин" [16, с. 273]. Як термін поняття конфігуративності було введено в гуманітаристику з появою в 1934 р. монографії "Моделі культури" ("Patterns of Culture") Р. Бенедикт. Запропонована авторкою концепція психологічної цілісності культури полягає в тому, що культура розглядається як узгодженість цілого, складеного з унікальної конфігурації елементів, об'єднаних однією темою (така тема позначається дослідницею як *етнос культури*). Синкретична за сутністю тема визначає і те, як елементи культури співвіднесені між собою, і те, яким є їх зміст [21].

Із часом поняття стає інтегральною характеристикою локусів пізнання у філософії, літературознавстві, мистецтвознавстві, зокрема, в концепції конфігуративного у "Третій хвилі" Е. Тоффлера, 1980 р. Йдеться про авторську модель розвитку цивілізації у вигляді трьох хвиль – суспільства аграрного типу – індустріальні суспільства – постіндустріальне суспільство, – у яких дослідник бачить нову психосферу третьої хвилі. На думку Е. Тоффлера, третя хвиля характеризується тим, що "демасифікація засобів масової інформації в наші дні дає вражаюче розмаїття рольових моделей і стилів життя, з якими можна порівняти своє життя". Відповідно, це розмаїття не пропонує "кілька зрозумілих видів ідентичності для вибору – її слід викласти зі шматочків: конфігуративне, або модульне "я" [19, с. 615].

Важливо нагадати і про поділ Е. Сепіром культур на гармонійні (тип первісної культури – культури гармонійної, врівноваженої і самодостатньої, в яку цілком вплетене життя кожного члена спільноти в усіх його проявах) та фрагментарні культури, тип яких характеризується дискретним існуванням

особистості в сучасних (публікація 1924 р.), розташованих у розірваних стратах індустріального суспільства [15, с. 465-493]. Е. Тоффлер, обґрунтовуючи ідею "електронного котеджу" (праобраз існування особистості в мережі Інтернет як у певній єдності віртуального простору, де співіснують робота, розваги, друзі, угруповання в соціальних мережах тощо, коли особистість одягає різні маски, але для себе залишається тотожною), пропонує, як на нашу думку, теоретичну альтернативу до моделі Е. Сепіра.

У мовознавстві поняття *конфігуративний* зберігає інтегральну семантику загальнонаукового терміна і водночас позначає фахові дефініції. Так, О. Селіверстова розуміє під конфігуративністю один із чотирьох виділених нею типів інформації, що передається мовним знаком: смислова, стилістична та конфігуративна, що характеризує особливості значення, залежні від сполучуваності знака (авторське доведення: в рос. мові можна сказати *Он прекратил чтение* і *Он перестал читать*, але не можна сказати *Он перестал чтение*) [14, с. 133-134.].

Таким чином, поняття *конфігуративності* вказує на різновекторні зв'язки елементів однієї системи з елементами інших суміжних систем і на залежність властивостей цих елементів від внутрішньої структури системи, а також від впливу елементів суміжних систем.

Нагадаємо, що в класичному (соссюрівському) розумінні система розглядається як певна парадигмальна сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, скорельованих із середовищем, в якому система існує. Відомо, зокрема, таке розуміння дозволило Ф. де Соссюрові протиставити внутрішню (іманентну) лінгвістику зовнішній лінгвістиці (соціолінгвістиці). У нашому аналізі під *конфігуративністю* терміна розуміємо його взаємну узгодженість між суміжними терміносистемами. Дослідження української митної термінології в аспекті конфігуративності передбачає, на наш погляд, окреслення пошукового простору, в якому відбуватиметься аналіз.

Як зазначають автори колективної монографії, присвяченій теоретичному термінознавству, розвинена наукова термінологія

існує лише в 60 мовах світу та охоплює близько 300 професійно-предметних полів. Не всі термінополя є однаково розробленими, а термінологічна активність тут "залежить від продуктивності галузі, у якій утворюються нові поняття і назви, від учених, що беруть участь у цьому процесі, та від успіхів міжнародного співробітництва" [18, с. 4].

Водночас, із 60-х років минулого століття у мовознавстві остаточно формується уявлення про те, що мова не становить собою монолітної єдності у функціональному відношенні, але є багат шаровим утворенням [1, с. 254.].

Розвиток функціональної стилістики окреслив проблему використання мови в певних професійних сферах і формування уявлень про особливі функціональні різновиди мови, які в сучасному мовознавстві прийнято називати *фаховою мовою*, або *мовою для спеціальних цілей*. Обидві назви виникли в іншій сфері та з іншим понятійним наповненням і лише надалі транспонувалися на терени функціональної стилістики. Спочатку це були англійські лінгводидактичні терміни ESP – English for Specific Purposes, потім LSP – Language for Specific Purposes (мова для спеціальних цілей) [6]. У російській мові під англійським впливом з'являється відповідна калька *язык для специальных целей*, однак її акронім ЯСЦ не набув поширення через недостатню благозвучність. Завдяки цій обставині скорочення застосовується передусім як графічна аббревіатура [3, с. 69.], поруч із якою російські дослідники послуговуються також і термінологічним варваризмом LSP.

Разом із визначенням *язык для специальных целей* російськомовні науковці використовують також термін *специальный язык*. Цей термін має німецьку паралель Fachsprache – *фахова мова*. Можливо, саме останній термін спричинив до "імплементациї" відповідного поняття в український науковий дискурс.

Транспозиція лінгводидактичного поняття в загальнолінгвістичний обіг виявилася досить вдалою і заповнила важливу лауну в понятійно-термінологічному полі функціональної стилістики.

Формування уявлень про *фахову мову* спричинило до зміни акцентів: така мова постає перед дослідниками багаторівневим інтегральним утворенням із такими стратами, як наукова мова на одному полюсі та виробничо-професійний жаргон на іншому. Існує думка, що в подібних вимірах розглядати фахову мову можна вже не лише як вияв певного функціонального стилю літературної мови, а і як відповідне професійно диференційоване та функціонально інтегроване утворення в межах національної мови. При такому розумінні проблеми фахова мова знаходиться у відношеннях перетину як із кодифікованою літературною мовою, так і (через посередництво розмовного стилю) з позалітературними формами існування національної мови – з професійним жаргоном передусім.

Повертаючись до окресленої вище ідеї конфігуративного підходу щодо вивчення терміносистем, зазначимо, що проблема дискутується як у середовищі мовознавців, так і фахівців відповідних предметних галузей. Йдеться передусім про *гармонізацію*, або узгодженість термінології принаймні у двох вимірах: насамперед, це необхідність скоординованого змістового наповнення одного терміна, який входить до двох або більше терміносистем однієї національної мови, і водночас – необхідність аналогічного розуміння терміна у співвідносних терміносистемах інших мов.

З цієї причини 2010 року Державний науково-дослідний інститут митної справи за сприяння Державної митної служби України організував науково-практичну конференцію "Митний кодекс: проблеми термінології". Одним із трьох основних тематичних напрямків конференції було висвітлення питань української митної термінології в контексті спрощення та гармонізації митного законодавства відповідно до норм міжнародних угод та конвенцій [12, с. 3-5]. Взагалі ж у юридичній науковій практиці термін *гармонізація законодавства*, тобто "процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормативно-правових приписів з метою досягнення несуперечності законодавства, усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських та національних стандартів" [13] є узвичаєним.

Щодо термінознавства, то питання *гармонізація термінів і терміносистем* стають актуальними у зв'язку з потребами національної та міжнародної уніфікації термінології: "Не прагнучи до досягнення абсолютно однакових термінів у різних мовах, та і в різних терміносистемах, що належать до близьких галузей знання (зокрема, в різних фахових формах), спеціалісти-термінознавці і представники предметних наук обмежуються взаємним ув'язуванням термінів і терміносистем у різному ступені" [8].

Для лінгвіста в такому разі постає питання щодо доцільності введення в науковий обіг разом із поняттям *гармонізація термінів* (або їх *уніфікація*) [7] ще й поняття *конфігуративність термінів*. На нашу думку, доцільність визначається диференціацією понять: *гармонізація* або *уніфікація* акцентують увагу на процесуальній стороні проблеми, тоді як ідея *конфігуративності* передбачає аналіз результативних властивостей термінів та терміносистем.

Відтак, проаналізовані термини *фахова мова, мова для спеціальних цілей*, рос. *язык для специальных целей (ЯЦЦ)*, англ. *Language for Specific Purposes (LSP)*, нім. *Fachsprache* окреслюють тотожне ядро відповідного щодо кожної національної традиції поняття. Разом із тим, англійським акронімом LSP стосовно російської мови часто послуговуються деякі російські дослідники, що дозволяє К.Я. Авербуху навіть підсумувати: "акронім "ЯЦЦ" абсолютно непопулярний серед фахівців і не має широкого вжитку" [2, с. 23].

Але що значить для російської термінології використання акроніма LSP? Очевидно, він постає суто символічним позначенням відповідного явища і в цьому відношенні не відрізняється принципово від математичних формул типу a^2 , від математичних або логічних операторів на зразок *min*, *max*, *SUMM* чи від хімічних формул на кшталт H_2O тощо. У функціональному ж відношенні цей символічний термін (як і інші подібні) є конфігурованим, тому що, актуально зберігаючи орієнтацію на англійське джерело і стаючи інтернаціоналізмом, є, разом із тим, результатом його адаптивного застосування щодо явищ російської мови, аналогічних явищам інших мов.

Набагато більше подібних термінологічних явищ демонструє митна термінологія, оскільки митна справа принципово орієнтована на міжнародну економічну кооперацію та культурну співпрацю. Так, серед використовуваних в українській митній справі термінологічних абревіатур є цілі серії, що є конфігурованими. Передусім науковий інтерес становлять транслітеровані кирилицею абревіатури, наприклад: *ЮДЕАК* – *Митний та економічний союз країн Центральної Африки* із фр. *L'Union douaniere et economique de FAfrique Centrale (UDEAC)*, *ТРИПС* – *Угода з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності* з англ. *Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, *сокращенно (TRIPS)*, *ГАТТ* – *Генеральна угода з тарифів і торгівлі* з англ. *General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)* та ін. Поряд із цим можна виявити прямо запозичені абревіатури типу *CPD* = *документ для митного оформлення* – ініціальна абревіатура від фр. *Carnet de Passages en Douane* тощо [5, с. 140].

Як репрезентативний у цьому випадку текст, наведемо коментар до Правил тлумачення міжнародних комерційних термінів від 2010 р. (Інкотермс-2010)¹: "Загальна кількість термінів, порівняно з Інкотермс-2000, скорочена з 13 до 11 в результаті анулювання таких умов, як *DAF*, або поставка до кордону (... назва місця поставки), *DES*, або поставка із судна (... назва порту призначення), *DEQ*, або поставка з причалу (... назва порту призначення), і появи двох нових: *DAT*, або постачання не терміналі (... назва терміналу), та *DAP*, або постачання в пункті (... назва пункту). Доповнено терміни *FOB*, *CFR* та *CIF*. Крім того, нова версія містить невелике керівництво

¹ Розроблені у 1936 р. Міжнародною торговою палатою (International Chamber of Commerce) Правила тлумачення міжнародних комерційних термінів (Інкотермс) регулюють питання, пов'язані з доставкою товарів від продавця до покупця. Йдеться про перевезення, а також про відповідальність за експортне та імпортне очищення товарів. Ці Правила визначають відповідального за оплату доставки, митного оформлення та страхування ризиків на шляху транспортування товарів залежно від означених стандартних умов поставки.

до кожної умови, щоб допомогти користувачам Правил Інкотермс-2010 вибрати потрібну умову" [9].

Якщо проаналізувати понятійний обсяг одного з процитованих термінів – англ. *FOB = Free On Board*, - переконаємося, що він за семантикою не відрізняється від лінгвістичного терміна-акроніма LSP: терміни Інкотермсу становлять по суті самі ж маркери-символи для чіткої диференціації певних понять у відповідності до міжнародних стандартів. У цілому ж, текст коментаря є функціональним аналогом до наукових текстів із формулами алгебри, формальної логіки, хімії чи інформатики. Таким чином, наведена митна термінологія має ті ознаки різновекторної інтегрованості в міжнародний контекст, які названі в нашій розвідці *конфігуративними*.

Зі сказаного можна зробити висновок, що подібні процеси адаптації української мовою абревіатур іншомовного походження мають певну тенденцію. Типовий приклад цього – назва *НАТО*, англ. *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*, яка принципово нічим не відрізняється від наведених вище абревіальних номінацій (щоправда, різниця полягає в наявності похідного прикметника *натівський* як свідчення давнього запозичення опорного слова). Водночас до мовного пасиву відійшли інші абревіації на позначення військових блоків США, Канади, Туреччини та їх європейських союзників, що існували у світовому політичному дискурсі ХХ ст.: *СЕАТО* від англ. *South East Asia Treaty Organization (SEATO)*, *СЕНТО* від англ. *Central Treaty Organization (SENTO)*, *АНЗЮС* від англ. *Australia, New Zealand, United States Security Treaty (ANZUS)*, *АНЗЮК* від англ. *Australia, New Zealand and the United Kingdom (ANZUK)*.

Таким чином, конфігуративний аспект аналізу української митної термінології дозволяє зробити лінгвістичні й водночас міждисциплінарні висновки щодо новітньої термінології сучасної мови, яка відображає умови інтеграції України у світовий культурно-економічний простір.

1. Авербух К.Я. LSP : статус и внутренняя структура / К.Я. Авербух // Научно-исследовательская деятельность в

класическом університете. – Іваново, 2003. – 56 с. **2.** Авербух К.Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический поход : дис. ... к. филол. н. : 10.02.19 / Авербух Константин Яковлевич. – Іваново, 2005. – 324 с. **3.** Васильева Н.В. Языки для специальных целей и норма / Н.В. Васильева // Естественный язык, искусственные языки и информационные процессы в современном русском языке. – М. : Наука, 1988. – С. 55-70. **4.** Головка Ю.І. Джерела з історії митниць Південної України (1775-1819 рр.) : дис. ... к. істор. н. : 07.00.06 / Ю.І. Головка. – Запоріжжя, 2004. – 228 с. **5.** Дейнека В.М. Типи аббревіатур в терміносистемі митної справи / В.М. Дайнека // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 137-140. **6.** Евдокимова М.Г. Язык для специальных целей / М.Г. Евдокимова [Електр. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nopril.ru/science/doc.php?ID=39&> **7.** Кияк Т. Лингвистические аспекты терминоведения : [Учебн. пособ.] / Т. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 102 с. **8.** Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – Изд. 3-е. – Москва : Изд-во ЛКИ, 2007. – 184 с. **9.** Лісовський Р. Правила Інтеркомс-2010: реалії інтеграції України / Р. Лісовський // Правовий тиждень. – 2011. – 25 березня. – №11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smi.liga.net/articles/2011-03-25/773977-pravila-%D1%96nkoterms2010-real%D1%96i-%D1%96ntegrats%D1%96i-ukraini.htm> **10.** Ліцоева О.В. Митна справа в Гетьманщині в другій половині XVII-XVIII ст.: Дис. ... к. істор. н. : 07.00.01 / О.В. Ліцоева. – К., 2004. – 253 с. **11.** Мицак А.П. Становлення і розвиток митного законодавства на території України : автореф. ... к. юрид. н. : 12.00.01 / А.П. Мицак; Львівський національний університет імені І. Франка. – Л., 2005. – 16 с. **12.** Міщенко І.В. Митний кодекс України: проблеми термінології / І.В. Міщенко // Митна справа. – 2010. – № 5 (71). – С. 3-5. **13.** Нагребельний В.П. Гармонізація законодавства / В.П. Нагребельний [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=37171> **14.** Селиверстова О.Н. Об объекте лингвистической семантики и адекватности ее описания. / О.Н. Селивестрова // Принципы и методы семантических исследований ; под ред. В.Н. Ярцевой. – М. : Наука, 1976. – С. 119-146. **15.** Сепир Э. Культура подлинная и мнимая / Сепир Э. // Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. ; Общ. ред. и вступ. ст. А.Е. Кибрика. – М. : "Прогресс", "Универс", 1993. **16.** Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 4: І – М / [ред. А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, П.П. Доценко]. – К. : Наукова